

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Олександр ОДРІН

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
відділ історії України середніх віків і раннього нового часу,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), olodrin@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2729-6548>

Рибальська галузь господарства Ольвійського поліса: традиції метрополії та місцева специфіка

DOI: <https://doi.org/10.15407/10.15407/uhj2022.03.030>

УДК: 639.2+339+94(38)«652»

Анотація. Метою дослідження є комплексне вивчення рибальської галузі господарства Ольвії в контексті дослідження давньогрецького рибальства загалом. Проаналізовано рибні ресурси Нижнього Побужжя, а також технології та експортний потенціал місцевого рибальства. **Методологія** – аналіз інформації низки історичних і природничих дисциплін (археологія, археоіхтіологія, іхтіологія, палеогеографія, етнографія) з метою одержання інтегрованої картини структури рибальського промислу Ольвії. **Наукова новизна.** Вперше в історіографії рибальство античних держав північного узбережжя Чорного моря розглянуто не ізольовано, а в контексті давньогрецького рибальства загалом. Виявлено специфіку ольвійського рибальства як складової відповідного промислу Давньої Греції. **Результати дослідження.** Порівняльний аналіз ольвійського рибальства та рибальства полісів басейну Егейського моря дозволяє зробити висновки про значні відмінності між ними. Це було викликано якісною різницею у структурі вилову, яка, своєю чергою, стала наслідком неподібності природних умов Нижнього Побужжя з його великими річками, лиманами та опрісненою морською акваторією з одного боку й басейну Егейського моря з його фауною солоних вод – з іншого. Відмінності змушували ольвійських рибалок модернізувати принесені з метрополії рибальські технології, адаптуючи їх до місцевих умов. Загалом у водах Нижнього Побужжя виловлювали риб цінніших порід, ніж на Середземномор'ї. Тут інтенсивно добували, зокрема, осетрових і сомів. Це створювало значний експортний потенціал місцевого рибальства. Проаналізовано технології риболовлі (використання сіток, гачкових снастей, ударних знарядь) та способи переробки рибальської продукції. Вказано на специфіку переробки осетрових (засолка, копчення). Ці види не надавалися для виготовлення гаруму, через що в Ольвії не зустрічаються рибозасоловані ванни. На вивіз, окрім м'яса риб, могли йти також клей та ікра. Експортний потенціал ольвійського рибальства був доволі значним.

Ключові слова: рибальство, Ольвія, Середземномор'я, античність, технології рибальства.

Рибальство було однією з провідних галузей давньогрецького господарства, а рибні страви займали дуже вагомe місце у харчуванні еллінів. Якщо основними

джерелами калорій у раціоні мешканців Давньої Греції, як і Середземномор'я загалом¹, були різноманітні зернові та рослинні олії (перш за все маслинова), то риба, поряд із бобовими та молочними продуктами, стала головним джерелом протейнів (м'ясні продукти відігравали набагато меншу роль).

Цілком логічно, що, засновуючи нові поселення на берегах Чорного моря з його великим і багатим на рибу континентальним шельфом та повноводними річками, колоністи мали швидко оцінити масштабність рибних ресурсів та почати інтенсивно їх освоювати. Недаремно ж Геродот стверджував, що річка Борисфен «найбільш корисна для людей не лише серед інших рік Скіфії, але і взагалі серед всіх інших, крім єгипетського Нілу [...] дуже багато в ньому риби приємної на смак [...] і великі риби в ньому без колючих кісток, що їх називають антакаями» [IV, 53] (переклад А.О.Білецького).

Про те, що рибальство було однією з основних галузей господарства Ольвії, одноставно стверджується в узагальнюючих працях², де наголошується, що про значення його свідчать писемні, епіграфічні та, особливо, численні археологічні й археобіологічні джерела. Однак, попри наявність багатьох публікацій археологічних та остеологічних матеріалів, упродовж десятиліть чи не єдиною, присвяченою вивченню ольвійського рибальства, була неопублікована розвідка Ф.М.Штительман³.

Торкаючись історіографії питання, слід підкреслити, що археологічні свідчення про розвиток рибальства на території Ольвійського поліса почали з'являтися практично відразу після старту відповідних досліджень Ольвії та Березані⁴, причому на Березані були відкриті й перші рибокопильні⁵, що засвідчувало факт переробки рибальської сировини. Основні ж матеріали почали накопичуватися в результаті проведення робіт на хорі Ольвійської держави – з другої половини 1930-х рр., та особливо активізувалися в повоєнний час⁶. Найбільш важливими були знахідки з поселень Вікторівка 1, де, окрім численних керамічних і кам'яних грузил для рибальських сітей, було також виявлено наконечник гарпуна⁷; Широка Балка, де знайдено комплект із 33 грузил до великої (до 40–80 м) сітки (ставної, або ж неводу)⁸; Дідова Хата 1, де, окрім іншого, відкрито піч, уперше атрибутовану як копильню⁹.

У результаті археологічних досліджень 1930–1950-х рр. було накопичено доволі значний обсяг матеріалу, що засвідчував використання ольвійськими рибалками знарядь

¹ Див.: *Braun T. Ancient Mediterranean food // The Mediterranean diets in health and disease / Ed. G.A.Spiller. – New York, 1991 – P.10–55.*

² Див.: *Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейпунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А. Ольвия: Античное государство в Северном Причерноморье. – К., 1999; Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии. – К., 1989; Крыжицкий С.Д., Лейпунская Н.О. Принципи моделювання економічного базису північнопричорноморської античної держави на прикладі Ольвії // Палеоекономіка раннього залізного віку на території України. – К., 2004. – С.8–31.*

³ *Штительман Ф.М. Рыболовство и рыбопереработочное производство Ольвии и её округи в античную эпоху. Киев, 1958. Рукопись // Науковий архів Інституту археології НАН України. – Ф.12. – №389.*

⁴ *Фармаковский Б.В. Раскопки в Ольвии // Отчёт Императорской археологической комиссии за 1906. – Санкт-Петербург, 1909. – С.19–20; Штерн Э.Р. Раскопки на острове Березань // Отчёт Императорской археологической комиссии за 1905. – Санкт-Петербург, 1908. – С.37; То же // Отчёт Императорской археологической комиссии за 1907. – Санкт-Петербург, 1910. – С.74.*

⁵ Щоправда, їх функціональне призначення спочатку визначалося неправильно (див.: *Крыжицкий С.Д. и др. Сельская округа Ольвии. – С.77).*

⁶ Див. докл.: *Буйских С.Б. Л.М.Славин как исследователь хоры ольвийского государства // Мир Ольвии. – К., 1996 – С.34–40.*

⁷ *Рудык Ф. Древнее поселение Викторовка 1 (VI–III вв. до н. э.) // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Вып.1. – Одесса, 1957. – С.65–66.*

⁸ *Рабичкин Б.М. Поселение у Широкой Балки // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – Вып.40. – Москва, 1951. – С.124; Штительман Ф.М. Рыболовство и рыбопереработочное производство Ольвии... – С.8.*

⁹ *Штительман Ф.М. Рыболовство и рыбопереработочное производство Ольвии... – С.17–19.*

різних типів: сіткових (великі та малі сіті), ударних (гарпуни) й гачкових (вудки, снасті), а також переробку рибальської сировини шляхом копчення та засолювання¹⁰. Цей матеріал підсумувала Ф.М.Штігельман у згаданій праці. Авторка розглянула всі наявні на той час археологічні та археозоологічні знахідки, провела атрибуцію низки археологічних об'єктів як рибокоптилень та чи не вперше вказала на існування на ольвійській хорі спеціалізованих рибальських поселень (уже згадуване Дідова Хата 1 було названо «рибальським городищем»)¹¹.

У наступні десятиліття фахівці з різних дисциплін увели до наукового обігу численні матеріали, що не лише кількісно, а й якісно розширили джерельну базу. Так, наприкінці 1960-х рр. в Ольвії вперше проведено масштабні дослідження остеологічних решток іхтіофауни¹². З появою в той самий час праць К.К.Шилика¹³ відбулося поживлення палеогеографічних студій, результати яких суттєво змінили уявлення про акваторію пониззя Дніпра та Південного Бугу, їх лиманів і прилеглого морського басейну¹⁴.

Однак найбільших результатів, природно, досягли археологи, котрі проводили масштабні дослідження ольвійської хори з початку 1970-х¹⁵ і до першої половини 1990-х рр. Їх підсумки підбито у двох колективних монографіях: «Сільська округа Ольвії»¹⁶ та «Античні поселення Нижнього Побужжя»¹⁷, в яких, зокрема, узагальнено весь наявний на той час археологічний матеріал про розвиток риболовлі на ольвійській хорі¹⁸, показано існування в різних її районах доволі численних рибальських стоянок¹⁹.

Результати багаторічних археологічних розкопок Ольвії та її хори стали базою для створення узагальнюючих досліджень з історії поліса загалом²⁰ та його економічного базису зокрема²¹, причому стаття С.Д.Крижицького та Н.О.Лейпунської є чи не першою, в якій однозначно стверджується, що рибальська продукція була однією з головних статей експорту Ольвії²².

Однак, попри накопичення значного обсягу інформації про ольвійське рибальство, низка важливих аспектів вивчення цієї галузі залишалася загалом поза увагою дослідників. Це й детальне вивчення сировинної бази, і способи риболовлі, а також значною мірою технології переробки рибальської сировини, включно з супутньою продукцією (ікра, жир, клей).

¹⁰ Там же. – С.9–10.

¹¹ Там же. – С.6.

¹² Житенева Л.Д. Промысловые рыбы и рыболовство в древней Ольвии (VII–VI вв. до н. э. – III в. н. э.) // Зоологический журнал. – Т.46. – Вып.1. – Москва, 1967. – С.98–104; *Ей же*. Промысловая фауна рыб и рыболовство бассейна Чёрного моря по археологическим данным: Автореф. дисс. ... канд. биол. наук. – Москва, 1965.

¹³ Шилик К.К. К палеогеографии Ольвии // Ольвия. – К., 1975. – С.51–91.

¹⁴ Лбунов М.В. Материалы по античной географии Северного Причерноморья // Вестник древней истории (далі – ВДИ). – 1981. – №1. – С.124–143; *Иевлев М.М.* Природные условия // *Крыжицкий С.Д. и др.* Сельская округа Ольвии. – С.15–19; *Иевлев М.М.* Природные середовище Нижнього Побужжя та Нижнього Подніпров'я в добу античності: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997.

¹⁵ *Крыжицкий С.Д. и др.* Сельская округа Ольвии. – С.138.

¹⁶ Там же.

¹⁷ *Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М.* Античные поселения Нижнего Побужья (Археологическая карта). – К., 1990.

¹⁸ *Крыжицкий С.Д. и др.* Сельская округа Ольвии. – С.76–77, 138 и др.

¹⁹ *Крыжицкий С.Д. и др.* Античные поселения Нижнего Побужья... – С.42, 75 и др.

²⁰ Див.: *Крыжицкий С.Д. и др.* Ольвия: Античное государство в Северном Причерноморье.

²¹ Див.: *Крыжицкий С.Д., Лейпунська Н.О.* Принципи моделювання економічного базису північнопричорноморської античної держави...

²² Там само. – С.16. Щоправда, автори говорять про меншу її вагу порівняно з рибальством Боспору та Херсонесу, спираючись знову ж таки на відсутність в Ольвії рибозасолювальних ванн.

Частково ці питання розглянуто в попередній публікації автора²³, де, окрім інформації археологічних, писемних та епіграфічних джерел, залучено також дані іхтіології, палеогеографії, етнографії, технології рибальства. Утім за ті без малого півтора десятиліття, які минули з часу її виходу, було нагромаджено значний обсяг нових даних. По-перше, завдяки працям Є.Ю.Яніш, яка, окрім ольвійських, обробила й матеріали з Березані та Білозерського поселення²⁴, суттєво розширилася археоіхтіологічна база. По-друге, попри згортання масштабних досліджень на ольвійській хорі, в останні роки провадилися розкопки на кількох поселеннях, де виявлено виразні сліди рибальської діяльності (набори грузил для сітей, археоіхтіологічні матеріали)²⁵. Були відповідні знахідки й на ольвійському передмісті та в його найближчих околицях²⁶.

Але головною обставиною, яка спонукала до написання цієї статті, стала інтенсифікація археоіхтіологічних досліджень на території метрополій античних держав Надчорноморщини – в басейні Егейського моря. Їх результати дозволяють нині розглядати ольвійське рибальство не ізольовано, а у загальному контексті риболовлі Давньої Греції та ширше – античного світу. Саме з'ясування специфіки рибальства Ольвії, його місця у загальній картині цього промислу і є метою цієї статті.

Слід, щоправда, зауважити, що відносно донедавна в англомовній історіографії можна було зустріти праці з історії античного рибальства, в яких автори взагалі ігнорували дані тоді ще не надто численних археоіхтіологічних досліджень. Рецидиви таких практик трапляються й в останні десятиліття. Прикладом може бути, зокрема, праця Т.Беккер-Нільсена²⁷, яка базується на аналізі античних писемних джерел, головним чином твору Оппіана «Про риболовлю», хоча на момент її виходу археоіхтіологічних студій уже не бракувало. Ще далі йде відомий дослідник кулінарної історії Е.Делбі²⁸, категорично стверджуючи, нібито археологія мало що може сказати про риболовлю, оскільки рештки риб, мовляв, надто погано зберігаються. Утім, аби належно оцінити ступінь точності цього висловлювання, достатньо лише ознайомитися з історіографічною працею грецького археоіхтіолога Д.Мілоні²⁹.

При цьому, якщо в минулому подібне ігнорування ще якось можна було пояснити обмеженими на той час масштабами археоіхтіологічних досліджень у Середземномор'ї, то тепер про це говорити вже аж ніяк не випадає, адже впродовж

²³ *Одрін О.В.* Ольвійське рибальство VI–III ст. до н. е. // Надчорномор'я у IX ст. до н. е. – на початку XIX ст.: студії з історії та археології. – К., 2007. – С.71–89.

²⁴ *Билкова В.П., Яніш Є.Ю.* «Борисфен найбільш корисний людям»: іхтіологічні дані з Білозерського поселення // Археологія. – 2010. – №3. – С.75–81; *Яніш Е.Ю., Антипина Е.Е.* Промысловые рыбы древней Ольвии (I–III вв. н. э.) и её окрестностей // Зоологический журнал. – Т.92. – №9. – Москва, 2013. – С.1190–1200; *Яніш Е.Ю., Каспаров А.К.* О костных остатках поселения архаического времени Березань в Северном Причерноморье (Украина) // Археологические вести. – Вып.21. – Москва, 2016. – С.124–139.

У 1990-х рр. невелику колекцію решток іхтіофауни з Березані опрацювала Н.В.Іванова (див.: *Ivanova N.V.* Fish remains from archaeological sites of the northern part of the Black Sea region (Olvia, Berezan) // *Offa*. – 1994. – 51. – P.278–283).

²⁵ *Бондаренко Д.* Загальна характеристика античного поселення Вікторівка-I // Краєзнавство. – 2018. – №1. – С.135–142; *Смирнов О.І., Смирнов Л.І.* Дослідження поселення Велика Корениха III // Археологічні дослідження в Україні 2016 р. – К., 2018. – С.165–167.

На жаль, матеріали досі лише частково введені в науковий обіг, а цікаве припущення О.Смирнова, що Велика Корениха була сезонним пунктом вилову чорноморського оселедця, висловлене у пресі, досі не знайшло обґрунтування у спеціальних публікаціях.

²⁶ *Папанова В., Ляшко С.* Знаряддя рибальства, знайдені у приміських садибах Ольвії // Емінак. – 2021. – №1(33). – С.188–203.

²⁷ *Bekker-Nielsen T.* The Technology and Productivity of Ancient Sea Fishing // *Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region*. – Aarhus, 2005. – P.83–95.

²⁸ *Dalby A.* Siren Feasts: A History of Food and Gastronomy in Greece. – London; New York, 1995. – P.66.

²⁹ *Mylona D.* Fish-eating in Greece from the fifth century B. C. to the seventh century A. D.: A story of impoverished fishermen or luxurious fish banquets? – Oxford, 2008.

останніх десятиліть фахівці накопичили значний за обсягом матеріал, що дозволяє використовувати археοіхтіологічні дані вже не як допоміжне джерело інформації, а рівнозначне з писемними, причому в багатьох питаннях – навіть як основне.

Згідно з даними археοіхтіології, рибалки давньогрецьких полісів басейну Егейського моря виловлювали широкий спектр промислових риб³⁰. Більшість складали прибережні – морські лящі, камінні, а також морські окуні, баракуди, скаркові риби, акули, морські коти³¹. Крім того, елліни активно добували безхребетних: головоногих та інших молюсків, ракоподібних тощо. Ловили місцеві мешканці й риб, які добуваються сезонно при міграціях на невеликі відстані – анчоуси, сардини, смариди, бопси³². І нарешті, третьою групою морських мешканців, що їх активно виловлювали давньогрецькі рибалки Егейського басейну, були мігруючі види відкритого моря, такі, як тунець, скумбрія, пеламіди, чия роль у виловах часто применшують учені-примітивізатори технологій античного рибальства³³.

Загалом рибні ресурси Егейського моря фахівці оцінюють як посередні³⁴. Натомість відповідні багатства чорноморського шельфу, місцевих великих річок та лиманів у минулому були дуже значними³⁵. Сировинну базу ольвійського рибальства, з урахуванням палеогеографічної ситуації в Нижньому Побужжі в античну добу, автор уже детально розглядав³⁶. Тут варто лише сказати, що на ольвійській хорі можна виокремити кілька районів риболовлі, які відрізнялися видовим складом та запасами промислових риб.

Район тогочасного Дніпро-Бузького лиману. Простягався із заходу на схід приблизно від нинішнього Очакова до мису Станіслав, а з півночі на південь – орієнтовно від Ольвії до тодішнього північного узбережжя Ягорлика. Іхтіофауна лиманна (солонуватих вод). Основні промислові риби: осетер (жилий), тюлька, бички, тарань, а також прохідні – осетрові й оселедці. Окрім того, могли добуватися як річкові (соми, щуки, окуневі, коропові), так і морські риби.

Цей район мав, мабуть, найбільші за обсягом та найбагатші за видовим складом запаси риби. Тут локалізувались як спеціалізовані рибальські поселення, так і ті, де ця галузь господарства відіграла одну із провідних ролей. До першого типу відносяться розташовані на північному березі Кінбурнського півострова тимчасові рибальські стоянки Геройське 1 та Покровське 1³⁷. Вірогідно, вони належали рибалкам із великих стаціонарних поселень протилежного берега лиману. Тоді Покровське варто пов'язати зі скупченням поселень у районі Яселок, а Геройське – або з Пітухівкою 1, або ж із поселеннями Дніпровське 2–4. Із поселень другого типу слід виокремити вже згадувану Широку Балку 1 та саму Ольвію, де в Нижньому місті зафіксовано численні знахідки, пов'язані з рибальством³⁸. В останні роки їх також відкрито й на ольвійському передмісті³⁹, причому значна частина ще чекає на публікацію.

³⁰ Ibid. – P.150–155. Пор. базовану винятково на даних писемних джерел картину в монографії Е.Делбі (див.: *Dalby A. Siren Feasts...* – P.68–75).

³¹ *Mylona D. Fish-eating in Greece...* – P.150.

³² Ibid. – P.153.

³³ Ibid. – P.154.

³⁴ Ibid. – P.158.

³⁵ На це вказують й археοіхтіологи, котрі займаються вивченням егейських матеріалів (див.: *Mylona D. Fish-eating in Greece...* – P.154).

³⁶ *Одрін О.В. Екологія господарства античних держав Північного Причорномор'я.* – К., 2014. – С.103–107; *Його ж. Ольвійське рибальство VI–III ст. до н. е. ...*

³⁷ *Крыжицкий С.Д. и др. Античные поселения Нижнего Побужья...* – С.73, 75.

³⁸ *Крыжицкий С.Д., Лейпунска Н.О. Принципы моделирования экономичного базиса північнопричорноморської античної держави...* – С.16.

³⁹ Див.: *Папанова В., Ляшко С. Знаряддя рибальства, знайдені у приміських садибах Ольвії.*

Район на захід від тогочасного півострова Березань. Простягався в бік Одеської затоки, між корінним берегом і косою, що існувала на місці сучасної Одеської банки. У межах ольвійської хори знаходилася лише його найсхідніша частина – від півострова Березань до Рибаківки, або, якщо включати до ольвійської хори поселення на Тилігульському лимані – до Кошар. Іхтіофауна мала бути загалом подібною до попереднього району, відрізняючись хіба що більшою питомою вагою морських риб та меншою прісноводних. Основні промислові риби – ті самі, що й у згаданому вище районі.

Тут налічувалося не так уже й багато поселень, проте на більшості з них фіксуються знахідки, пов'язані з рибальським промислом. Найбільш репрезентативні вони на Вікторівці 1⁴⁰ та, особливо, на Березані, яка, судячи з усього, була доволі значним центром рибопереробки.

Район пониззя Південного Бугу. В античну добу він починався на північ від Ольвії – поблизу Волоської коси чи трохи північніше, і простягався до бузьких плавнів, які брали початок на широті сучасного Миколаєва та являли собою природну північну межу ольвійської хори. Основна іхтіофауна прісноводна, річкова. Головні промислові риби – сом, окуневі, коропові, а під час ходу також і проходні.

Рибальські поселення цього району концентрувалися в північній частині: стоянки Нова Богданівка 6 (на правому березі) та Жовтневе 6 (на лівому березі), а також уже згадуваний центр переробки рибальської продукції Дідова Хата 1. Ще одним спеціалізованим поселенням, яке досліджувалося вже останніми роками, була Велика Корениха 3 на території сучасного Миколаєва, матеріали з якого також чекають на повну публікацію.

Район Пряггорлицької затоки. Знаходився на південний захід від нинішнього Кінбурнського півострова. Основна іхтіофауна морська, можливо з певним домішком лиманної. Головні промислові риби – чорноморський шпрот, глоса, меншою мірою барабулька та калкан. Улітку тут також могли добувати осетрових, здебільшого севрюгу.

Варто зауважити, що жодних поселень чи рибальських стоянок на південному березі Кінбурну поки що не зафіксовано. Цілком вірогідно, що вони розташовувались у нині затопленій частині півострова. Незважаючи на це, можна доволі впевнено стверджувати, що акваторія затоки входила до зони промислової активності ольвійських рибалок, адже і Ягорлицьке поселення, і поселення Рибальче 1 і 2 були пов'язані з Березанню саме через неї (та Запорізьку протоку).

Можливо, до згаданих чотирьох варто додати ще *район пониззя Дніпра*, включено з Білозерським поселенням, із найбільш прісноводною з усіх іхтіофауною.

Найскладнішим у дослідженні ольвійського рибальства є питання технологій місцевої риболовлі. Прямих свідчень про них немає, а загальні реконструкції технологій давньогрецького промислу⁴¹, які базуються на аналізі античних писемних джерел, мало що дають для розуміння нашого питання, оскільки й основні місця риболовлі (на Середземномор'ї це море, на Нижньому Побужжі – лиман та річки), і види промислових риб у Середземномор'ї й на Північному Причорномор'ї мали принципові відмінності. Що ж до археологічних знахідок, то за ними можна, бодай частково, реконструювати лише основні типи рибальських знарядь. Однак якщо до даних археозоології про видовий склад промислових риб та археології долучити етнографічні відомості про способи риболовлі на Нижньому Дніпрі та Дніпро-Бузькому лимані, то цю реконструкцію можна здійснити з доволі високим ступенем

⁴⁰ Останні дослідження поповнили колекцію знахідок рибальських знарядь із поселення (див.: *Бондаренко Д.* Загальна характеристика античного поселення Вікторівка-I. – С. 140).

⁴¹ Див.: *Bekker-Nielsen T.* The Technology and Productivity of Ancient Sea Fishing.

вірогідності. Тобто якщо в етнографічних матеріалах містяться дані про вилов тих самих видів риб і тими самими знаряддями, що їх використовували греки, то цілком логічним буде вважати, що й спосіб використання цих знарядь був загалом подібним.

Спочатку розглянемо, які види риб становили основу вилову ольвійських рибалок. Перші дослідження місцевої іхтіофауни розпочалися практично відразу після того, як Ольвійську експедицію очолив Л.М.Славін, тобто з середини 1930-х рр. За визначенням В.І.Зубаревої, яка аналізувала матеріали з розкопок 1935–1946 рр., серед вилову переважали соми та, меншою мірою, осетрові⁴².

Набагато масштабнішими були результати Л.Д.Житеньової в 1960-х рр. Вона проаналізувала майже 7500 решток кісток, хрящів і луски, з яких понад 4500 визначено з точністю до виду, а ще понад 2000 – до родини. За наслідками дослідження кісток на першому місці були сомові (40,6%), на другому і третьому – коропові й осетрові (23,2 та 22,7% відповідно), на четвертому – окуневі (12,4%)⁴³.

Дуже примітний надзвичайно високий відсоток цінних риб в уловах ольвіополітів: рештки сомів, осетрових та окуневих (в основному судака) становлять три чверті всього кісткового матеріалу. Також звертає на себе увагу надвеликий відсоток сомів, деякі з яких сягали розмірів понад 4 м⁴⁴. Значною є й питома вага залишків осетрових – майже чверть усіх кісткових решток. При цьому головною промисловою осетровою рибою був (як і зараз) осетер (57,8% осетрових від визначених до виду, або 40,5% від загальної їх кількості). Однак спостерігаються суттєві відмінності з сучасним станом. Нині в регіоні виловлюють прохідного осетра, натомість в античну добу, як показав аналіз розмірів залишків, у Дніпрі та Південному Бузі водився жилий осетер⁴⁵, який і становив основу промислу. Набагато більш розповсюдженою, ніж тепер, була стерлядь⁴⁶. З іншого боку, менше, ніж зараз, виловлювали вирезуба, ляща, окуня⁴⁷.

Скоригувати ці висновки дозволяють результати проведеної Є.Ю.Яніш обробки маже 1000 фрагментів із шарів Ольвії перших століть н. е.⁴⁸ Примітний той факт, що загалом рибний асортимент, згідно з обома дослідженнями, був доволі подібним, а от процентне співвідношення основних видів промислових риб різнилося. Так, за Є.Ю.Яніш та Є.Є.Антипіною, головними промисловими рибами Ольвії були осетер, севрюга, стерлядь, білуга, сом, сазан, судак і вирезуб⁴⁹, що загалом кореспондується з висновками Л.Д.Житеньової. Натомість за кількістю решток осетер – на третьому місці, поступаючись стерляді й сому (14,7%, 20% та 19,4% відповідно). Можливо, це пояснюється різними методиками обробки матеріалу⁵⁰ чи специфікою вибірки.

Цікава оцінка вагових параметрів вилову (адже кількатонна білуга важить стільки, скільки щонайменше декілька десятків риб інших видів). Тут на першому місці опиняється білуга (48,2%), далі йдуть осетер (20,8%), сом (14,8%) і севрюга (12,8%).

Рештки іхтіофауни Березані відносяться до рубежу VII–VI – другої чверті V ст. до н. е. і суттєво відрізняються від ольвійських набагато меншим відсотком залишків сомів, що, певно, пов'язане з меншою опрісненістю вод в околицях поселення. Тут на першому місці за кількістю особин був осетер (38,1%), далі севрюга (20,0%),

⁴² Цит. за: Штительман Ф.М. Рыболовство и рыбопереработочное производство Ольвии... – С.4.

⁴³ Житенева Л.Д. Промысловые рыбы и рыболовство в древней Ольвии... – С.98. Це в понад тричі більше, ніж було досліджено раніше.

⁴⁴ Там же. – С.102.

⁴⁵ Житенева Л.Д. Промысловые рыбы и рыболовство в древней Ольвии... – С.99; Её же. Промысловая фауна рыб и рыболовство бассейна Чёрного моря по археологическим данным. – С.10.

⁴⁶ Житенева Л.Д. Промысловые рыбы и рыболовство в древней Ольвии... – С.99.

⁴⁷ Там же.

⁴⁸ Яніш Е.Ю., Антипина Е.Е. Промысловые рыбы древней Ольвии (I–III вв. н. э.) и её окрестностей. – С.1190–1200.

⁴⁹ Там же. – С.1196.

⁵⁰ Не варто також забувати і про особливості збереження решток, адже в осетрових – хрящових ганоїдів – луски немає.

сазан (16,5%), судак (11,6%), у цілому ж осетрові склали 62,3% риб⁵¹. За ваговими параметрами перевага осетрових загалом та осетра зокрема була ще більшою: 52,8% проти 19,8% севрюги й 11,7% сазана.

Таким чином, основу риболовлі в Бузькому лимані в античний час становили сом, осетер і судак; другорядними промисловими рибами були сазан, плотва, стерлядь, вирезуб, севрюга й, можливо, щука. Як прилов добувалися також лящ, чехонь, окунь⁵².

Що ж стосується знахідок із Білозерського поселення, які належать до другої половини IV ст. до н. е., то тут переважали саме осетроподібні⁵³, причому найбільший відсоток добутих риб становила севрюга, далі йшла стерлядь, третє місце посідав осетер, четверте – білуга. На думку Є.Ю.Яніш, севрюгу та білугу видобували під час ходу на нерест, а також у зимувальних ямах, тоді як в Ольвії – головно під час ходу. А от переважання стерляді пояснюється більшою опрісненістю води у цьому районі⁵⁴ порівняно з лиманною Ольвією.

Такі археологічні дані добре кореспондуються з етнографічними даними про традиційні рибальські промисли на Нижньому Дніпрі⁵⁵, згідно з якими запорожці виловлювали у самій річці різних окуневих та корошових (зокрема коропів, вирезубів, тарань), щук і судаків; у Дніпрі та в лимані – осетрових, сомів; лише в лимані – камбалу, скумбрію, оселедців⁵⁶.

Це дозволяє залучити етнографічні дані (звичайно, в поєднанні з археологічними) для реконструкції технологій ольвійського рибальства. Запорозькі рибалки використовували знаряддя кількох типів: ставні сіті (косяки, мережі), неводи та інші обкидні сітки, гачкові снасті (самолови)⁵⁷. Для осетрових – в основному ставні сіті та самолови.

Найбільша риба виловлювалася косяками – великими ставними зябровими сітками (чарунки в них розміром із риб'ячу голову, тож вийти з таких сіток здобичі заважали зяброві кришки) довжиною приблизно 80 м. На нижньому їх боці закріплювали кам'яні грузила, а на верхньому на мотузках – пучки очерету (так звані куги)⁵⁸. Менші за розміром, але аналогічні за конструкцією сіті називалися мережами й використовувалися для вилову молоді осетрових, а також крупночастикової риби⁵⁹.

Археологи визначають грузила для ставних сітей за формою: головним чином це округлі, овальні або трикутні плиточки з отвором у верхній частині⁶⁰. Грузила подібних форм широко розповсюджені на всьому Північному Причорномор'ї⁶¹, зокрема в Ольвії⁶². Вірогідно, що й кам'яні грузила з перетином також використовувалися для простих ставних сіток⁶³, хоча не виключено, що існували якісь функціональні

⁵¹ Яніш Е.Ю., Каспаров А.К. О костных остатках поселения архаического времени Березань в Северном Причерноморье (Украина). – С.126.

⁵² Житенева Л.Д. Промысловая фауна рыб и рыболовство бассейна Чёрного моря по археологическим данным. – С.6–7; Её же. Промысловые рыбы и рыболовство в древней Ольвии... – С.101–102.

⁵³ Билкова В.П., Яніш Е.Ю. «Борисфен найбільш корисний людям»... – С.76. Процентне співвідношення кісток риб різних рядів не наводиться.

⁵⁴ Там же. – С.79.

⁵⁵ Праця В.Зуєва «О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном» опублікована в місяцеслові за 1786 р., відома за інтернет-версією републікації В.К.Козирева (див.: [Електронний ресурс]: http://www.cossackdom.com/articles/z/zuev_promisel.htm).

⁵⁶ Там же. – С.7.

⁵⁷ Там же. – С.7–8.

⁵⁸ Там же. – С.8–9.

⁵⁹ Там же. – С.9.

⁶⁰ Тарасов И.И. Рыболовный инвентарь из раскопок в Старой Ладобе // Вестник молодых учёных: Серия «Исторические науки». – Вып.1. – Санкт-Петербург, 2001 – С.72.

⁶¹ Античные государства Северного Причерноморья. – Москва, 1984. – С.246, табл. LIX, 2–12.

⁶² Крыжицкий С.Д. и др. Сельская округа Ольвии. – С.76; Крыжицкий С.Д., Лейпунська Н.О. Принципы моделирования экономического базиса північнопричорноморської античної держави... – С.16.

⁶³ Крыжицкий С.Д. и др. Сельская округа Ольвии. – С.76.

відмінності: наприклад, кам'яні грузила застосовувалися для обважування мотневих (дво- або тристінних⁶⁴) ставних сітей⁶⁵.

Реконструкції рибальських сіток, що їх здійснюють археологи на підставі знахідок комплектів грузил, доволі повно відповідають описам В.Зуєва. Довжина їх визначається в межах 40–80 м⁶⁶; обважувалися вони або кам'яними грузилами з перетином⁶⁷, або керамічними грузилами зі стінок амфор⁶⁸; поплавці, зроблені з органічних матеріалів (комиш, деревина), не збереглися. Тож можна достатньо обґрунтовано стверджувати про використання грецькими поселенцями ставних зябрових сіток.

Для вилову найбільших за розмірами осетрів і білуг запорожці застосовували спеціальні гачкові снасті – так звані самолови, що склалися з довгої мотузки, яка ставилася з грузилом на дно, і до котрої прив'язувалися численні мотузки з гострими гачками на кінці; ці мотузки підтримувалися перпендикулярно до головної за допомогою куг або поплавців⁶⁹. Риба, чіпляючись боком за один із гачків, починала битися й насаджувалася на інші.

Самолови були відомі грецьким рибалкам Північного Причорномор'я. Так, залишки подібної снасті свого часу знайшли у Херсонесі⁷⁰, де біля південного узбережжя в місцях зимівлі добували білугу. Вони склалися з 50 глиняних грузил і 150 великих мідних рибальських гачків.

Виявлення такого повного комплексу унікальне, більше ніде, в тому числі й в Ольвії, цілі снасті не знаходили. Однак, якщо враховувати значно більші, ніж біля кримського узбережжя, запаси осетрових у Дніпро-Бузькому лимані, не доводиться сумніватися, що й ольвійські рибалки їх використовували. По всій хорі відомі знахідки бронзових і залізних рибальських гачків⁷¹, хоча за кількістю виявлень їх не можна порівняти з грузилами. Висота їх коливалася в межах від 4 до 10 см⁷². Це традиційно пояснюється тим, що різні гачки призначалися для вилову різних риб⁷³. Існує й інше витлумачення: маленькі гачки використовувалися для вудок, а більші – для снастей⁷⁴. Так, у праці І.І.Тарасова до переметних (і самоловних) гачків віднесено ті, висота котрих від 50 до 154 мм, і в яких немає спеціального вигину чи блешні. Більшість гачків з Ольвії та хори мають подібні характеристики, тож ольвіополіти, вірогідно, переважно використовували гачкові снасті, а не вудки⁷⁵.

Без сумніву, ольвійські рибалки користувались й іншими рибальськими знаряддями. Про знахідку гарпуна на поселенні Вікторівка 1 вже згадувалося вище. Що ж до сіток відціджувальної дії, таких, як неводи, сумніватись в їх застосуванні навряд чи доводиться. Проте археологічно грузила, якими вони обважувалися, мало чим

⁶⁴ Двостінні сіті називались у запорожців прорежами.

⁶⁵ Пор.: Тарасов І.І. Рыболовный инвентарь из раскопок в Старой Ладоге. – С.72.

⁶⁶ Рубан В.В. Проблемы исторического развития Ольвийской хоры в IV–III вв. до н. э. // ВДИ. – 1985. – №1. – С.40; Крижицький С.Д., Лейпунська Н.О. Принципи моделювання економічного базису північнопричорноморської античної держави... – С.16.

⁶⁷ Як сітка з ділянки НГС в Ольвії (див.: Крижицький С.Д., Лейпунська Н.О. Принципи моделювання економічного базису північнопричорноморської античної держави... – С.16).

⁶⁸ Як сітка з поселення Дідова Хата 1 (див.: Штитильман Ф.М. Рыболовство и рыбопереработочное производство Ольвии... – С.6).

⁶⁹ Зуев В. О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном. – С.9–10.

⁷⁰ Кругликова И.Т. Сельское хозяйство и промыслы // Античные государства Северного Причерноморья. – С.159.

⁷¹ Крижицький С.Д. и др. Сельская округа Ольвии. – С.76, 138.

⁷² Там же.. – С.76.

⁷³ Крижицький С.Д., Лейпунська Н.О. Принципи моделювання економічного базису північнопричорноморської античної держави... – С.16.

⁷⁴ Тарасов І.І. Рыболовный инвентарь из раскопок в Старой Ладоге. – С.71.

⁷⁵ До того ж в Ольвії практично невідомі знахідки маленьких (до 2 см) гачків, що однозначно можуть бути ідентифіковані як вудкові, і котрі відомі, наприклад, на поселенні Семенівка з Керченського Приазов'я (див.: Кругликова И.Т. Сельское хозяйство и промыслы. – С.159).

відрізняються від грузил для ставних сіток, хіба що розмірами⁷⁶. Тому можна лише припускати, що найбільші грузила використовувалися саме для обважування неводів.

Розглянувши основні снасті в арсеналі ольвіополітів, і враховуючи, що кожній із них відповідає певна технологія риболовлі, можна переходити до розгляду тих, які застосовувалися грецькими рибалками на Нижньому Побужжі в античну добу.

Однак спочатку варто зробити кілька зауважень загального характеру. У західній, особливо англо-американській історіографії донедавна існувала тенденція до примітивізації рівня розвитку античної економіки загалом, і господарських технологій зокрема. Так, Т.Галлант⁷⁷ навіть стверджував, що греки, мовляв, узагалі не знали ловлі з човнів, а використовували найпростіші неводи, котрі закидалися з берега, що, на його думку, було вкрай непродуктивно. Останню тезу слушно заперечив Т.Беккер-Нільсен, який навів етнографічні дані, що засвідчили можливість доволі високопродуктивної ловлі риби з берега⁷⁸. Заперечив він також і головну тезу Т.Галланта, вказавши на іконографічне підтвердження існування риболовлі з човнів в античну добу⁷⁹. Іншим переконливим аргументом на цю ж користь є перелік рибальських снастей, що використовувалися на античному Середземномор'ї, зроблений на підставі аналізу термінології твору Оппіана «Про риболовлю»⁸⁰, адже абсолютну більшість із них можна застосовувати лише з човнів.

Матеріали з Північного Причорномор'я не менш наочно демонструють абсурдність побудов Т.Галланта. Яким чином можна ввіймати з берега 9-метрово білугу? Як можна без човна поставити посеред лиману (та потім витягти) 80-метровий ставний косяк? Важко зрозуміти, чим саме, окрім бажання «підігнати» реальність під теоретичні викладки, керувався відомий антикознавець у своїй праці.

Повертаючись до технологій риболовлі ольвійських греків, можна впевнено говорити, зокрема, про такі.

Використання ставних сіток різних розмірів. За етнографічними даними⁸¹, їх ставили у відкритому лимані на добу, після чого діставали й забивали ввійману рибу довбнями. Використовувалися ці снасті в основному для вилову осетрових, головним чином під час їх весняного та осіннього ходів. Менші сіті, якими добували також і жилих осетрів, і крупночастикову рибу, могли застосовуватися впродовж усього безморозного періоду.

Використання неводів та інших сіток відціджувальної дії. Спосіб доволі стандартний усюди: рибу оточують сіттю й потім вибирають її на берег чи на борт судна. Подібні снасті мають різні конструктивні особливості залежно від способу використання (трали, закидні, обкидні та донні неводи), які поки що встановити на археологічному матеріалі неможливо. За етнографічними даними, на Дніпрі використовували великі неводи до 100 м завдовжки⁸². Однак археологічними джерелами існування таких чималих сітей в ольвійських греків поки що не підтверджується.

Використання гачкових снастей і вудок. Як зазначалося вище, ольвійські рибалки користувалися більшою мірою снастями, аніж вудками. Судячи з доволі великих відмінностей у розмірах гачків, можна припустити, що найменші з них призначалися для вудок, більші – для снастей типу донок чи переметів, а найбільші – для самоловів. Однак, порівняно з рибальськими сітками, гачкові снасті були менш розповсюдженими.

⁷⁶ Тарасов И.И. Рыболовный инвентарь из раскопок в Старой Ладоге. – С.72.

⁷⁷ Gallant T. A Fisherman's Tale (Miscellanea Graeca, 7). – Gent, 1985. – P.25.

⁷⁸ Bekker-Nielsen T. The Technology and Productivity of Ancient Sea Fishing. – P.85–87.

⁷⁹ Ibid. – P.72.

⁸⁰ Ibid. – P.90–93.

⁸¹ Зуев В. О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном. – С.8–9.

⁸² Там же. – С.7.

Використання ударних знарядь (гарпунів, острог). Залишки їх зустрічаються на Північному Причорномор'ї вкрай рідко, і одна з таких рідкісних знахідок походить якраз з ольвійської території – з поселення Вікторівка 1⁸³. Подібні знахідки інтерпретуються і як наконечники гарпунів, і як наконечники острог⁸⁴. Судячи з повідомлень Страбона [VII, 3, 18], остроги-гангами використовувались на північному узбережжі Чорного моря для підльодного лову осетрових. Вірогідно, що саме так вони застосовувалися і в Ольвії. Додатковим підтвердженням існування такого способу лову могло б слугувати виявлення плешней (пробоїв), що ними робили ополонки. Проте, наскільки відомо, їх на поселеннях Нижнього Побужжя поки що не зафіксовано (або ж належним чином не атрибутовано).

Підсумовуючи розгляд ольвійських рибальських знарядь і технологій, відзначимо різноманітність перших та розвиненість других. Можна стверджувати про інтенсивний характер місцевого рибальства і про достатньо великі обсяги вилову, в якому переважали цінні промислові риби, особливо осетрові й соми.

При розгляді технологій переробки риби в Ольвії археологи постійно акцентують увагу на відсутності знахідок рибозасолювальних ванн, що сприймається як аргумент на користь низького рівня розвитку рибопереробної галузі, а отже слабкості експортного потенціалу. Проте при цьому чомусь не звертають увагу на той промовистий факт, що хоча знахідки рибозасолювальних ванн на Боспорі відносяться до перших століть н. е., початок широкого експорту риби звідси датується не пізніше IV ст. до н. е., коли, за свідченням Афінея [VII, 21, 284с], поет Архестрат уже написав цілий твір, в якому прославлялися високі якості боспорської солоні риби. Таким чином, прив'язувати оцінку експортних можливостей риболовлі до наявності чи відсутності рибозасолювальних ванн принаймні некоректно.

Справа в тому, що з риби, масово виловлюваної на Північному Причорномор'ї, для виготовлення гаруму використовувалася скумбрія, султанка⁸⁵, а також, судячи з археологічних даних, хамса й оселедці⁸⁶. Ці риби, як видно з аналізу остеологічних матеріалів із Нижнього Побужжя, тут узагалі не добувалися, тож місцеві мешканці просто не мали потреби у використанні таких ванн. До речі, допоки рибалки Херсонеса експлуатували рибні багатства Каркінітської та Каламітської заток, виловлюючи в основному осетрових, а також барабульку⁸⁷ й калкана⁸⁸, вони не облаштовували рибозасолювальні ванни. Подібна картина спостерігалася також на Боспорі⁸⁹.

Якими ж були способи переробки риби в Ольвії? Археологічні та писемні дані свідчать про принаймні два з них: копчення й соління. Коптильні знайдено на Березані⁹⁰, а також на поселеннях правобережжя Бузького лиману – Чортувате 7⁹¹, Дідова Хата 1⁹². Про засолювання осетрових говорив Геродот [IV, 53], а про засолю-

⁸³ Рудык Ф. Древнее поселение Викторовка 1 (VI–III вв. до н. э.). – С.65–66.

⁸⁴ Див. літ.: Тарасов И.И. Рыболовный инвентарь из раскопок в Старой Ладоге.

⁸⁵ Катерини Б. К вопросу о рыбной промышленности Северного Причерноморья в античную эпоху // *Borysthenika-2004*: Мат. междунар. науч. конф. к 100-летию исследований острова Березань Э.Р. фон Штерном. – Николаев, 2004. – С.110.

⁸⁶ Кругликова И.Т. Сельское хозяйство и промыслы. – С.159.

⁸⁷ Щоправда, барабулька (султанка) входила до переліку риб, що йшли на гарум, однак у Херсонесі для його виготовлення використовували в основному скумбрію.

⁸⁸ Бурдак В.Д., Щеглов А.Н. О темпе роста, возрастном составе стад и миграциях некоторых черноморских рыб в античную эпоху // Эколого-морфологические исследования нектонных животных. – К., 1966. – С.117; Щеглов А.Н., Бурдак В.Д. О промысле рыбы у берегов Тарханкута в античную эпоху // Рыбное хозяйство. – Москва, 1965. – С.21–23.

⁸⁹ Див.: Лебедев В.Д., Лапин Ю.Е. К вопросу о рыболовстве в Боспорском царстве // Материалы и исследования по археологии СССР. – Вып.33. – Москва, 1954 – С.197–214. Тут показано, що основу вилову на Боспорі доримського періоду становили осетрові.

⁹⁰ Крыжицкий С.Д. и др. Сельская округа Ольвии. – С.76.

⁹¹ Там же. – С.77.

⁹² Штитильман Ф.М. Рыболовство и рыбопереработочное производство Ольвии... – С.16–17.

вання взагалі – ще й Діоген Лаертський [IV, 7], який засвідчив, що батько філософа Біона Борисфеніта був торговцем солониною. Про два інші види переробки риби – в'ялення та сушіння – прямих свідчень немає, але не можна не погодитися з тими дослідниками⁹³, котрі вважають, що ці види переробки мали практикуватися греками Побужжя.

Чи існувала якась спеціалізація при використанні того чи іншого способу переробки залежно від виду риби? Очевидно, так. За свідченнями В.Зуєва, осетрових солили та в'ялили⁹⁴. Ці дані повністю кореспондуються з відомостями Геродота [IV, 53, 3], який писав, що антакаї (осетрові) доставляються для засолювання. За В.Зуєвим, з осетрів спочатку видаляли тельбухи, відкладали окремо ікру, жир і клей, потім вимочували (навесні кілька годин, а влітку – добу), після чого круто засолювали, відтак банили, а наприкінці в'ялили⁹⁵. Вірогідно подібною, або дещо відмінною технологією користувались і греки.

Що ж до кісткових риб, то їх також в основному засолювали⁹⁶, тоді як греки, судячи з остеологічних знахідок із коптильні на поселенні Дідова Хата 1⁹⁷, їх коптили. Можливо, така різниця була пов'язана зі специфікою промислу, оскільки запорожці практикували відхожий і не будували стаціонарних коптилень, а можливо – з певними відмінностями у структурі вилову, адже запорожці добували сомів не так багато, як греки, у виловах яких ця риба займала чільне місце.

Окрім власне риби, на переробку йшли також жир, клей, ікра. Жир та ікра, принаймні в доримській період не користувались особливим попитом на грецькому ринку, тоді як риб'ячий клей дуже цінувався⁹⁸. Щодо виготовлення, то запорожці, діставши його з тушки риби, лише в'ялили, а не обварювали⁹⁹, тоді як греки, судячи з даних Плінія Старшого [XXXII, 73], клей могли й варити. Поки що немає об'єктивних даних, котрі могли б пролити світло на питання, які саме способи виготовлення клею з риби практикували ольвійські греки.

Таким чином, підсумовуючи сказане вище, слід наголосити, що ольвіополіти при переробці риби практикували головню соління (осетрові), копчення (соми й інші кісткові). Солоня та копчена риба, на відміну від маринованої, зберігалася і транспортувалася не стільки в керамічних посудинах (амфори, піфоси), а в кошиках¹⁰⁰, тож навряд чи варто дивуватися, що археологічних свідчень її збереження практично не залишилося. Певним винятком слугують лише знахідки піфосів, заповнених рибною лускою¹⁰¹, які, щоправда, можна витлумачити свідченнями рибопереробки, подібно до використовуваної херсонськими купцями¹⁰², з тією відмінністю, що вони це робили в бочках, натомість греки – у піфосах.

Цілком очевидно, що ольвійська рибальська галузь, з її високим рівнем спеціалізації та інтенсивністю, мала давати значні обсяги надлишкової продукції на внутрішній і, вірогідно, зовнішній ринки¹⁰³. Про масштабність споживання риби у самій

⁹³ Крижицький С.Д. и др. Сельская округа Ольвии. – С.138; Крижицький С.Д., Лейтунська Н.О. Принципи моделювання економічного базису північнопричорноморської античної держави... – С.16.

⁹⁴ Зуєв В. О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном. – С.10–11.

⁹⁵ Там же. – С.10.

⁹⁶ Там же. – С.12.

⁹⁷ Штитильман Ф.М. Рыболовство и рыбопереработочное производство Ольвии... – С.18.

⁹⁸ Щоправда, у Плінія Старшого [XXXII, 73] згадується клей не з антакаїв, а з іхтіоколи. Однак це повідомлення принаймні засвідчує саме використання понтійського риб'ячого клею.

⁹⁹ Зуєв В. О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном. – С.11–12.

¹⁰⁰ Катерини Е. К вопросу о рыбной промышленности Северного Причерноморья в античную эпоху. – С.109.

¹⁰¹ Штитильман Ф.М. Рыболовство и рыбопереработочное производство Ольвии... – С.9–10.

¹⁰² Зуєв В. О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном. – С.10.

¹⁰³ Див. докл.: Одрін О.В. Ольвійське рибальство...

Ольвії свідчать численні знахідки рибних блюд по всій території поліса¹⁰⁴. Прямим і дуже промовистим свідченням значної риботоргівлі став засвідчений у декреті на честь Протогена [JosPE I², 32] факт існування двох, очевидно різночасових, спеціалізованих ринків. Мабуть, саме на такому й торгував батько Біона Борисфеніта.

Питання про експорт риби з території Ольвійського поліса складніше. Задуваний вище твір Архестрата про боспорську солону рибу, якою, судячи з даних археозоології, були саме осетрові, свідчив про значний попит на понтійські осетрові на давньогрецькому ринку. Єдиною відмінністю був лише видовий склад вилову: на Боспорі переважала севрюга¹⁰⁵, а в Ольвії – осетер. При цьому за етнографічними відомостями як на Чорному морі¹⁰⁶, так і на Каспії¹⁰⁷ – основних районах вилову – осетер цінувався значно більше за інших осетрових, таких, як севрюга, білуга, шип.

Виходячи з наведених вище фактів, навряд чи можна сумніватися в тому, що продукція рибальства могла та мала бути важливою статтею експорту Ольвії.

Порівняльний аналіз ольвійського та рибальства інших полісів басейну Егейського моря дозволяє зробити висновки про значні відмінності між ними. Це було викликано якісною різницею у структурі вилову, яка, своєю чергою, стала наслідком неподібності природних умов акваторій Нижнього Побужжя з його великими річками, лиманами й опрісненим морським басейном та Егейського моря з його фауною солоних вод¹⁰⁸. Ці відмінності змушували місцевих греків (як і, очевидно, мешканців Істрії та Боспору) модернізувати принесені з метрополії рибальські технології, адаптуючи їх до локальних умов. Загалом у водах Нижнього Побужжя виловлювали риб цінніших порід, ніж на Середземномор'ї. Це створювало значний експортний потенціал місцевого рибальства, про що свідчать і дані писемних джерел.

REFERENCES

1. Bekker-Nielsen, T. (2005). The Technology and Productivity of Ancient Sea Fishing. *Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region*. Aarhus, 83–95.
2. Braun, T. (1991) Ancient Mediterranean food. Spiller G.A. (ed.) *The Mediterranean diets in health and disease*. New York, 10–55.
3. Bylkova, V.P., Yanish, Ye.Yu. (2010). “The Borysthene is the Most Profitable River”: Ichthyological Data from Bilozerska Settlement. *Archaeology*, 3, 75–81. [in Ukrainian].
4. Dalby, A. (1995). *Siren Feasts: A History of Food and Gastronomy in Greece*. London; New York.
5. Gallant, T. (1985). *A fisherman's tale: an analysis of the potential productivity of fishing in the ancient world* (Miscellanea Graeca, 7). Gent.
6. Katerini, B. (2004). К вопросу о рыбной промышленности Северного Причерноморья в античную эпоху. *Borysthenika-2004*. Nikolaev. [in Russian].
7. Kryzhitskij, S.D., Bujskikh, S.B., Burakov, A.V., Otrushko, V.M. (1989). *Selskaja okruha Olvii*. Kyiv. [in Russian].
8. Kryzhitskij, S.D., Bujskikh, S.B., Otrushko, V.M. (1990). *Antichnye poseleniya Nizhnego Pobuzh'ya (Archeologicheskaya karta)*. Kyiv. [in Russian].
9. Kryzhitskij, S.D., Rusjaeva, A.S., Krapivina, V.V., Lejpunskaia, N.A., Skrzzhinskaja, M.V., Anokhin, V.A. (1999). *Olvija: Antichnoe gosudarstvo v Severnom Prichernomore*. Kyiv. [in Russian].
10. Kryzhitskyi, S.D., Lejpunska, N.O (2004). Prynyspy modeliuвання ekonomichnoho bazysu pivnichnoprichernomorskoj antychnoi derzhavy na prykladi Olvii. *Paleoekonomika rannoho zaliznogo viku na terytorii Ukrainy*, 8–31. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Mylona, D. (2008). *Fish-eating in Greece from the fifth century B.C. to the seventh century A.D.: A story of impoverished fishermen or luxurious fish banquets?* Oxford.

¹⁰⁴ Крижицький С.Д., Лейпунська Н.О. Принципи моделювання економічного базису північнопричорноморської античної держави... – С.16.

¹⁰⁵ Лебедев В.Д., Лалин Ю.Е. К вопросу о рыболовстве в Боспорском царстве; Stolba V.F. Fish and Money: Numismatic Evidence for Black Sea Fishing // *Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region*. – P.123.

¹⁰⁶ Зуев В. О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном. – С.14.

¹⁰⁷ Железнов И.И. Очерки Гурьева городка [Електронний ресурс]: http://cossackweb.narod.ru/kazaki/tr_guriev.htm

¹⁰⁸ Утім, можливо, детальніші дослідження іхтіофауни низки поселень Іонії, розташованих у гірлах тамтешніх річок, зумовить певне коригування цього висновку.

12. Mylona, D. (2015). Fish. Nadeau, R., Wilkins, J. (eds.) *A Companion to Food in the Ancient World*, 147–159.
13. Odrin, O.V. (2007). Olviiske rybalstvo VI–III st. do n. e. *Nadbornomorja u IX st. do n. e. – na pochatku XIX st.: studii z istorii ta arkeolohii*, 71–89. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Odrin, O.V. (2014). *Ekolohiia hospodarstva antychnykh derzbav Pivnichnogo Prychornomorja*. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Papanova, V., Liashko, S. (2021). Fishing gear found in suburban estates of Olbia. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 1(33), 188–203. [in Ukrainian].
16. Yanish, Ye.Yu., Antipina, E.E. (2013). Promyslovyie ryby drevnei Olvii (I–III vv. n. e.) i ee okrestnostej. *Zoologicheskij zhurnal*, 92, 9, 1190–1200. [in Russian].
17. Yanish, Ye.Yu., Kasparov, A.K. (2015). O kostnykh ostatkakh poselenija arkhaiskogo vremeni Berezan v Severnom Prichernomore (Ukraina). *Arkeologicheskie vesti*, 21, 124–139. [in Russian].
18. Zhiteneva, L.D. (1965). Promyslovaia fauna ryb i rybolovstvo bassejna Chernogo morja po arkeologicheskim dannym. *Avto-ref. diss. ... kand. biolog. nauk*. Moskva. [in Russian].
19. Zhiteneva, L.D. (1967). Promyslovyie ryby i rybolovstvo v drevnei Olvii (VII–VI vv. do n. e. – III v. n. e.). *Zoologicheskij zhurnal*, XLVI, 1, 98–104. [in Russian].

Oleksandr ODRIN

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Senior Research Fellow,
Department of History of Ukraine of the Middle Ages and Early Modern Times,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), olodrin@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2729-6548>

Fishing Industry of Olbia Pontica: Traditions of the Metropolis and Local Specifics

Abstract. The purpose of the study is a comprehensive analysis of the fishing industry of Olbia Pontica in the context of the study of ancient Greek fishery in general. The fish resources of the Buh River lower region, as well as the technologies and export potential of local fisheries are analyzed. The research methodology includes a comprehensive analysis of information from a number of historical and natural disciplines (archaeology, archaeoichthyology, ichthyology, paleogeography, ethnography) in order to obtain an integrated picture of the structure of the fishing industry of Olbia. **Research novelty.** For the first time in historiography, fishery of the ancient states of the northern Black Sea coast are considered not in isolation, but in the context of Ancient Greek fishery as a whole. The peculiarities of Olbian fishing as an integral part of the fishing of Ancient Greece have been identified. **Conclusions.** A comparative analysis of Olbian fishery and fishery of the city-states in the Aegean basin allows us to draw conclusions about the significant differences between them. This was due to a qualitative difference in the structure of the catch which, in turn, was due to the dissimilar natural conditions of the Buh River lower region, with its large rivers, estuaries and desalinated marine waters on the one hand, and the Aegean basin, with its saltwater fauna on the other. These differences forced Olbian fishermen to modernize the fishing technologies brought from the metropolis, adapting them to local conditions. In general, in the waters of the Buh River lower region, fish of more valuable species than in the Mediterranean were caught. In particular, sturgeon and catfish were intensively caught here. This fact created a significant export potential for local fishery. The article analyzes fishing technologies (usage of fishing nets, tackles and harpoons) and methods of processing fishing products. The specifics of sturgeon processing methods (salting, smoking) are indicated. These species were not used to make garum, therefore there are no fish salting baths in Olbia. Besides the fish flesh, glue and caviar could have also been exported. The export potential of Olbian fishery was quite significant.

Keywords: fishing, Olbia Pontica, Mediterranean, antiquity, fishing technologies.